

INGLIZ VA RUS TILLARIDAGI SOMANTIK FRAZEOLOGIZMLARNING SEMANTIK-GRAMMATIK TAHLILI: “YURAK” KOMPONENTI DOIRASIDA

Yusupova Marjona Ikromjon qizi

Lingvistika va tillarni o'qitish: ingliz tili yo'nalishi magistratura talabasi

Farg'ona Davlat Universiteti

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada “heart” (“yurak”) somatik komponentining tuzilishi va mazmuni, uning rus tilidagi ekvivalenti bilan frazeologik birliklarning til tizimidagi o'рни va ma'nosini aniqlash maqsadida qiyosiy tahlil qilingan. Kelgusida ushbu natijalaridan ma'ruza kurslarida, shuningdek tarjima bo'yicha darsliklar, mashqlar to'plamlari va frazeologik lug'atlarni tuzishda amaliy xulosalar va tavsiyalar shaklida foydalanish mumkin.*

***Kalit so'zlar:** iboraviy birliklar, somatik, identifikatorlar*

Abstract

The article contains comparative analysis of the structure and content of the somatic component “heart” with its Russian equivalent in order to determine the place and significance of these phraseological units in the language system. In future, the results of current article can be used in lecture courses, as well as in the form of practical conclusions and recommendations for the preparation of training manuals on translation, exercises and phraseological dictionaries.

***Keywords:** phraseological units, somatic, identifiers.*

Ko'p yillar mobaynida bizning mamlakatimizda chet tillarini o'rganish tor doiradagi masala bo'lib kelayotgan edi, ammo bugungi globallashuv davriga kelib aholi o'rtasida nafaqat imkoniyatlar, balki bu bilan bir qatorda chet tillarini keng qatlamlar tomonidan o'rganish uchun ehtiyojlar ham paydo bo'ldi. Biroq, bu jarayon frazeologik burilishlar kabi lingvistik hodisaning mavjudligi bilan murakkablashadi. Shunga qaramay, frazeologik birliklar nutqni boyitadi, uni obrazli, jonli va ko'p qirrali qiladi. Ular odamlarning o'ziga xos madaniyatini, dunyoqarashi va dunyoqarashining o'ziga xos xususiyatlarini, qolaversa, ularning tarixini o'zlarida aks ettiradilar.

"Frazeologik aylanma tarkibi va tuzilishi jihatidan barqaror, leksik jihatdan bo'linmaydigan va ma'no jihatidan ajralmas, alohida leksema (lug'aviy birlik) vazifasini bajaradigan ibora yoki jumla" [4, P. 147]. Frazeologizmlarning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, frazeologik birliklar asl kombinatsiyani yoki alohida so'zni qayta ko'rib chiqish va yangi ma'noni shakllantirish jarayonida paydo bo'ladigan ikkinchi darajali nominatsiyaning maxsus turi mahsuli sifatida qaraladi.

Frazeologik birliklarning tarkibi hali hanuz tadqiqotchilarning eng dolzarb bahs markazida turgan masala sifatida muhokamalarga sabab bo'lmoqda.

Frazeologik birliklarning barqarorligi, ularning ekvivalentlarining tengligiga asoslanib, ba'zi olimlar, masalan, L. P. Smit, V. P. Jukov, V. N. Teliya, N. M. Shanskiy, A. Makkai, U. Vaynrayx frazeologik birliklar tarkibiga turli xil iboralarni: maqollar, maqollar, aforizmlar, hikmatli so'zlar kiritisa, boshqalar (V.V. Vinogradov, NN Amosova, AM Babkin, AI Smirnitskiy) frazeologizmga tegishli frazeologik birliklarinigina mazkur bo'limga xos deb hisoblaydilar. Aynan ushbu fikrlar farqlanishi frazeologik birliklarning tasniflanishida uchraydigan xilma-xillikni keltirib chiqaradi, ammo ularning hech biri maqbul emas.

Har qanday tilda qadimiy va juda keng frazeologik birliklar qatlami mavjud (V.P.Shubinaning bergan statistikasiga qaraganda, u taxminan 15% ni tashkil etadi [5, 83], R.M. Vayntraub bu ko'rsatkichni 30% gacha oshirgan [1]), ayniqsa bu tadqiqotchilarda, ularning - somatik frazeologik komponentlarning takrorlanish darajasi va funksional ahamiyatiga asoslanib katta qiziqish uyg'otadi.

Somatik (yunonchada $\mu\omicron\mu\alpha$ - tana) frazeologizmlarni inson yoki hayvon tanasining bir qismi nomini o'z ichiga olgan frazeologik birliklar tashkil etadi. Insonlar hayvonlar, o'simliklar, atrof-muhitda mavjud bo'lgan jismlar, shuningdek jonsiz narsalarni o'z fazilatlar bilan tasvirlashi odatiy holdir, bu esa lingvistik antropomorfizmga olib keladi. Bundan tashqari, somatik lug'at diniy, mifologik, falsafiy va boshqa ekstralingvistik kontekstlar bilan bog'liq ko'plab barqaror birlashmalar bilan uyg'unlashadi.

Somatik frazeologiya tillarda ko'plab analoglarning mavjudligi bilan tavsiflanadi. bu nafaqat o'zlashtirma iboralar orqali, balki ma'no jihatidan o'xshash frazeologik birliklarning paydo bo'lishiga olib keladigan umumiy qonuniyatlar, "somatik leksemalar ko'chirilishining universal xarakterini namoyish etadigan, ularning frazeologik birliklar tarkibidagi funksional va semantik dinamikasi" bilan ham izohlanadi.

Somatik frazeologik birliklar, aksariyat hollarda, odamning yoki hayvonning xulq-atvorini kuzatish asosida metafora yoki metonimik nutqqa aylanadi: *step on smb's toes – задеть ч.-л. чувства – kimningdir izzat-nafsiga tegmoq.*

Rus va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning keng tarqalgan umumiy manbalari: Injil, fransuz tilidan kirib kelgan frazeologik birliklar, taniqli yozuvchilarning adabiy asarlari, iqtiboslari, tarixiy shaxslar tomonida keltirilgan fikrlar va boshqalarning mavjudligi ushbu lug'aviy birliklarining obrazli va uslubiy o'xshashligiga ta'sir ko'rsatgan. Shunga qaramay, bugungi kunda ham frazeologik birliklarni rus tilidan ingliz tiliga va aksincha tarjima qilinganda, obrazlilikning almashinishiga olib kelishi mumkin. Fikri ojizimizcha, o'tgan yillar biz hozirda tadqiq qilayotgan tillarda bir-biriga aynan o'xshash bo'lgan frazeologik birliklarning o'ziga xos transformatsiyasini keltirib chiqarishiga olib kelgan. Masalan, «*Not worth a bean*» («*не стоить и боба*») – «*гроша ломаного не стоить*» - *bir chaqaga ham arzimaydigan*, «*Buy a pig in a poke*» («*купить поросенка в мешке*») – «*купить kota в мешке*» - *nimaligini bilmasdan sotib olmoq* va boshqalar.

Frazeologik birliklarning tarjimasini ijodiy yondashishni talab qiladi. Frazeologik birliklar o'zlarining "mentalitetiga" ega - ya'ni ularda milliy o'ziga xoslik jihati bo'lib, ularni so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi. Boshqa tomondan, to'liq o'zgartirilgan frazeologik birlik xalq tafakkuridagi mantiqni asl holatini aks ettirmaydi. Sapir-Vorfning leksik nisbiylik gipotezasiga muvofiq: "tilning tuzilishi - bu tafakkur strukturasi "belgisi" va ma'lum bir tilda so'zlashadigan insonning atrofdagi dunyoni o'rganishdagi o'ziga xos uslubi" [7]. Shuning uchun frazeologik birliklarning tarjima qilayotganda ekvivalent, asli frazeologik birlikka murojaat qilish yoki kontekstga mos keladigan o'xshashlikdan foydalanish tavsiya etiladi.

Shu tariqa chet tilidan foydalanilgan paytda, so'zlovchi so'zlarning aniq tarjimasini bilishi, nutqini maksimal darajada tinglovchining sof nutqiga aylantirishi kerak. Bu borada frazeologiyani leksikologik, grammatik, uslubiy, fonetik, falsafiy, tarixiy, mantiqiy va mintaqaviy nuqtai nazardan bilish yordam beradi. Dunyoning istalgan tilida mavjud bo'lgan iboralarning boy qatlami nutqni har jihatdan betakror qilib bezaydi.

Yuqorida keltirilgan fikrga Akademik V.V.Vinogradovning semantik va stilistik tasnifi asosida "yurak" komponentini o'z ichiga olgan frazeologik birliklarning tuzilishi va mazmunini qiyosiy tahlil qilish orqali amin bo'lish mumkin. "Yurak" komponentining tanlanishi ushbu somatizmning yuqori mahsuldorligi va keng ibora hosil qiluvchi kuchga egaligi bilan bog'liq. Ushbu komponent bilan ishlatiladigan frazeologik birliklar juda ko'p va ulardan foydalanish ham aholi orasida keng tarqalgan.

Quyidagi qiyosiy tahlil A.V. Kuninning [2] katta inglizcha-ruscha frazeologik lug'ati, T.G. Solomonikning zamonaviy inglizcha iboralari lug'ati [3], Amerika inglizcha iboralari [6], Inglizcha iboralar [7], Longman Dictionary of English Idioms [8], Richard A. Spears American Idioms Dictionary [9] manbaalari asosida olib borildi.

Ingliz tilidagi "yurak" somatik leksemasiga xuddi shu ma'noga ega bo'lgan rus tilining "qalb" somatik leksemasi tengdir. Ushbu til birligini tarjima qilishdagi barcha variantlarini ko'rib chiqamiz:

1. Yurak - anatomik organ sifatida. Masalan, «*heart attack*» — «сердечный приступ» - "yurak xuruji" yoki «*heart pumps blood*» — «сердце перекачивает кровь» "yurak qonni haydaydi"
2. Qalb - ma'naviy tarkibiy qism sifatida. Masalan, «*in my heart I know that she is right*» — «в душе я знаю, что она права»- "yuragimda uning haqligini bilaman"
3. Jasorat, botirlik – xarakterning xususiyatlari sifatida. Masalan, «*at the heart of smth*» «отважный человек»; «удалец» - "jasur odam"
4. Sevgi, muhabbat - hissiy tarkibiy qism sifatida. Masalan, «*dear heart*» — «душа моя», «любовь моя», «сердце моё» - "jonim", "sevgilim", "yuragim"

5. Markaz - geografik nuqtai nazardan. Masalan, «*in the heart of Empire*» — «*в сердце империи*»- "imperiya markazida".

6. Mohiyat, mantiq, asos: «*the heart of the matter*» — «*суть дела*» - "masalaning mohiyati".

7. Qartadagi shakl - «*queen of hearts*» — «*дама червей*» - "yurak malikasi".

"Yurak" denotativining etimologiyasi qadimgi ingliz tilidagi "heorte" - "root" dan kelib chiqqan bo'lib, u o'z navbatida protogermancha "khertan" - "tahlil" konversiyasiga aylandi, natijada qadimgi Inglizcha so'zlar "Heorte" va "heart" kelib chiqqan. Ushbu variantlarni nemischa so'zlar bilan taqqoslash mumkin: "herz" - "heart, center, soul", gollandcha "hart" "qattiq; qo'pol; kesish; "shafqatsiz" va Islandchada "hjarta" - "Yurak" va boshqalar.

Quyida inson tanasining ichki a'zolarini nomlash uchun ishlatiladigan splanxnimik lug'atga oid bo'lgan "yurak" denotatsiyasining ma'nosini ko'rib chiqamiz va tahlil qilamiz. "Yurak" so'zini tavsiflovchilar quyidagilar: sevgi, mehr, jasorat, samimiylik, hamdardlik, rahm-shafqat, do'stlik, saxiylik, ehtiros va boshqalar. Ma'naviy fazilatlardan tashqari, ramziy ma'noda "yurak" hayotiylikni, inson qalbini, xotiralarini anglatadi. Insonning xarakteri haqida gapiradi. Yordam, rozilik, maslahat, donolikni bildiradi. Yaxshilik va yomonlik, baxt kabi tushunchalarni, shuningdek taqvodorlik, oldindan o'ylash, pushaymon bo'lish, qo'rquv, og'riq va umidni o'z ichiga oladi.

O'tkazilgan tahlil natijalariga ko'ra quyidagi jadvalni ilova qilish mumkin. Unda turli xildagi frazeologik birliklarning soni va foiz ko'rsatkichi berilgan.

1-jadval - "yurak" komponenti bilan somatik frazeologik birliklarni tahlil qilish

Frazeologik birliklar turi	Soni	Foiz ko'rsatkichi
Iboralar	30	58,8
Majoziy birikmalar	7	13,7
Aforizmlar	5	9,8
Maqollar	6	11,8
Injilga oidlar	3	5,9

Xulosa qilib aytganda, "yurak" tarkibiy qismiga ega somatik frazeologik birliklarning eng keng guruhi iboralar (umumiy sonning 58,8%), iboralar, aforizmlar, maqollar va Injil iboralari mos ravishda 13,7%, 9,8%, 11,8% va 5,9% ni tashkil qiladi.

Yuqoridagi tahlil shuni ko'rsatdiki, "yurak" somatik leksemasi, asosan, samimiylik, sevgi va og'riq kabi his-tuyg'ularning a'zosi. Somatik frazeologizm birliklari ko'pincha insonning ichki dunyosini tavsiflash uchun ishlatiladi. Shuni ham yodda tutish joizki, ikkala millatdagi yurak so'zi hissiyotlar, mehr-oqibat, muhabbatni anglatadi. Ayni paytda ruslar "qalb" so'zini, inglizlar esa "yurak" so'zini ko'proq ishlatadilar.

Rus va ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlar xalqlarining turli xil fikrlash uslublariga qaramay, ushbu frazeologik birliklarning sezilarli o'xshashliklarga ega ekanligi yuqoridagi kichik tadqiqot orqali aniqlandi. Yurak tarkibiy qismiga ega bo'lgan ingliz va rus somatik frazeologik birliklarning aksariyati ma'no va obraz jihatidan bir-biriga mos keladi, chunki bu lug'at qatlami keng tarqalgan va xalqlarning milliy yoki tarixiy xususiyatlari bilan bog'liq emas (bu boshqa mavzular bilan bog'liq lug'atda juda kam uchraydi). Ingliz tilidagi frazeologik birliklar orasida, asosan Volter davridagi fransuz adabiyotidan olingan ko'plab frazeologik birliklar mavjud, ular esa zamonaviy so'z birikmalaridan, shu jumladan mashhur qo'shiqlar: Sting, Celine Dion, Backstreet Boys va boshqalar tufayli ingliz tilida joylashgan.

Yuqorida aytib o'tilganlarga asoslanib, frazeologik birliklarda somatik komponent "yurak" dan foydalanish chastotasi uning odamlar hayotidagi ma'nosini aniqlaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, somatik frazeologik birliklar turli xil semantik ma'nolarga ega, ular har doim ham taqqoslanadigan tilning semantik ma'nosiga to'g'ri kelmaydi, lekin "yurak" komponentiga kelsak, ingliz tilida u asosan rus tilidagi "qalb" so'zining identifikatori vazifasini bajaradi.

Frazeologik birliklar tilshunoslik bo'limidagi ulkan va samarali guruhlardan biriga kiradi va ko'plab ilmiy ishlarga qaramay, batafsilroq izlanishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Вайнтрауб Р.М. О соматических фразеологизмах в русском языке / Р.М. Вайнтрауб // Лексические единицы русского языка и их изучение. – Ташкент, 1980. – С. 51–55.
2. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь. 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Русский язык, 2003.
3. Соломоник Т. Г. Словарь современных английских идиом /Т. Г. Соломоник – СПб: Изд-во: «Золотой век», 2003. 416 с.
4. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Изд-во: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288с.
5. Шубина В. П. Заметки о полевой организации соматической фразеологии в немецком языке// Функциональный синтаксис немецкого языка. - Челябинск: ЧГПИ, 1977. С. 81 – 89.
6. American English Idioms: Understanding and Speaking English Like an American (Listen & Learn). Publisher: NTC/Contemporary Publishing Company; Pap/Cas edition. 2006.
7. English Idioms: (Illustrated). Publisher: Oxford University Press Date: 2013.
8. Longman Dictionary of English Idioms. L., 1981.
9. Richard A. Spears American Idioms Dictionary, Lincolnwood, Illinois, USA, 1991.